

Ոոս 21 Արիւշաթի օրուան Մայր
էջ պատահած թշուառ անցքին ճիշդ
տ նկարագրութիւնը .

գրեալ թուականիս առաւօտուն ժա-
մը 5ն էր , որ Ամենապատիւ Սրբազան Հօր
կողմէն 300 հրաւիրեալ ամեն վիճակէ և աս-
տիճանէ ժողովականները՝ դէպ ՚ի Մայր դպրա-
տունը երթալու կը պատրաստուէին , որոնք նոյն
տեղ ժողով գումարելով՝ Բարձրագոյն Դռնէն
եկած Հրամանագրին համեմատ Ս . Արուսա-
ղէմի Պատրիարքի ընտրութիւնը պիտի կատա-
րէին . Հաղիւ թէ Սրբազան Պատրիարքը երեք
Ապիսկոպոսներով ու վարդապետներով Պատ-
րիարքարանէն ելած դպրոցին դռնէն ներս ոտք
կոխեր էր , փոխանակ ետեւէն Հրաւիրեալները
մտնելու , մէկ կարգ՝ իբր Սահմանադրա-
կան կոչեցեալ անհրաւիրեալներու խումբ մը ,
սոսկալի աղաղակներով ու կեցին բռնի ներս մտ-
նել . Որովհետեւ չհաւիրուած մարդիկ ժողով
չի մտնելը՝ քաղաքականացեալ Ազգաց մէջ ընդ-
հանուր օրէնք մը եղած է , և մինչ անգամ
եթէ բարձրատիճան մէկը առանց հրաւերի
ժողովատեղը մտնելու որ ըլլայ , ժողովականք ա-
ռաջ քաղցրութեամբ , եթէ մոտիկ չըլլաւ յետոյ
խստութեամբ դուրս կը վռնտեն զանկալ ժո-
ղովատեղէն . Ահա այս օրինաց համեմատ ,
դպրոցին դռանը քով կեցող վերականգունները՝
յիշեալ խումբին նախապէս իմաց տուին թէ՝
ըրաճին օրէնքի դէմ է , ուստի պէտք է որ ի-
րենք մէկ կողմ կային , որպէս զի հրաւիրեալ
ները հանգիստ մտնեն ժողովատեղը , և Տէրու-
թեան հրամանը ժամ մը առաջ ՚ի գործ դնեն .
Չէ պօռացին , մենք ալ Ազգ ե՛նք , մենք ալ
իրաւունք ունինք , մեր իրաւունքը ոտքի տակ
կերթայ կոր , մեղի Արուսաղէմի Պատրիարք
պէտք չէ . մենք ոչ սա կուզենք , և ոչ նա կու-
զենք , այլ մանաւանդ Սահմանադրութիւն ,
Սահմանադրութիւն կուզենք , և այլն .

Արականցունելը որքան ջանացին հեղու-
թեամբ զերենք համոզելու ըսելով թէ՝ « ամե-
նեւն Ազգային իրաւանց դէմ բան պիտի չըլլայ
այս օրուան ժողովին մէջ » , անոնք այնքան պըն-

դացան իրենց անտեղի դանդաղանացը վրայ
Ինչ և իցէ՝ յիշեալ վերականգունները նայեցան օր-
ոչ մէկ կերպիւ պիտի չի կարենան անոնց յար-
ձակմանը դէմ դնել , նոյն վայրկեանը ստիպ-
ուեցան դպրոցին դռները գոցել , և բանը Սըր-
բազան Հօր ծանուցանել , Մինչդեռ Սրբա-
զանը լսելով ասդիէն պատուէր կ'ուղարկէր ա-
նոնց ըսելով թէ՝ « իրենք երթան հանգիստ սըր-
տով իրենց տեղերը , քանզի ժողովին որոշումը
Ազգին ուղածին համեմատ պիտի ըլլայ » , անոնք
անդիէն՝ առանց Սրբազանին Հայրական պատ-
ուէրը մոտիկ ընելու , միակերպ աղաղակներով ու
աքացեղներով դպրոցին դռները կոտրելու կ'աշ-
խատէին .

Այս միջոցիս որ ամեն մարդ դուրսը սարսա-
փած կեցեր ու բանին վախճանը կը գիտէր , և մէ-
կը կարող չէր ասոնց խրատ տալու , ներսէն
Թափաբուռի Արեւիկեան Բէմանի Պ . Ար-
շանը հասնելով դռան թևի երկաթը վերցընե-
լով դուռը բացաւ , և ամենքն ալ ներս հրաւի-
րեց , որոնք խուռն բազմութեամբ ներս մտնե-
լով շիտակ գացին ժողովատեղը , և հոն լի բար-
կութեամբ թափեցան Սրբազան Հօր վրայ . . .
Ահ խաւարեալ ժամ .

Ալ ասկէ ետքը հոն տեղ կատարուած ողբա-
լու տեսարանը մարդկային բուղիս սիրտմը ունե-
ցող մէկը չի կրնար նկարագրել . Բայց որովհե-
տեւ այս անցքին ամբողջ նկարագրութիւնն ընե-
լու պարտաւորութիւն մը առած եմք վրանիս ,
այս տեղ սակաւիկ մի սրտերնիս կարծրցնելով
համառօտ կերպիւ այս տեսարանն ալ նկարագ-
րեմք , աւելի սանապատակաւ թէ՝ մարդս որով-
հետեւ իւր դէմքին գեղեցկութիւնն ու աղե-
ղութիւնը հայելիի մը մէջ կրնայ տեսնել , ա-
տանկ ալ չափէ դուրս կիրքով մը ըրած մէկ բա-
նին գէշութիւնն ու աղեկութիւնը՝ կիրքը իջ-
նալէն վերջը՝ այն ըրածին նկարագրութիւնը ու-
րիշէ մը լսելով կրնայ իմանալ . և ասանկով ներ-
քին համոզմամբ եթէ ըրածը աղէկ գտնէ , հար-
կաւ կուրախանայ , եթէ գէշ՝ կը սրտմի ու կը
ցաւի , ու մէյմալ անտանկ պահսութեան մը մէջ
չի գտնուելու համար , կ'սկսի յայնմ օրէ ոք .

քան կարելի է ինքրզինք ուղղել :

Ահա նպատակնիս մէկ խօսքով խարդելն յետոյ , սկըսինք յիշեալ տեսարանիս նկարագրութեանը :

Ինչպէս ըսինք , երբ վերոյիշեալ խումբը Ամենապատիւ Սրբազան Հօր վրայ թափելով , և Երուսաղէմի խնդիրը բոլորովին մէկգի ձգած , միմիայն Սահմանադրութեան վերանորոգութիւնը բռնի կը պահանջէին , Յակոբ Սրբազանը իսկոյն իրենց ծանոյց թէ՛ այսօր միայն Տէրութեան բարձր հրամանը ՚ի դուրձ պիտի դուռնի : Հաղիւ այս խօսքը բերնէն ելաւ , նայիս բազմութիւնը զիրար անցան , ան կը պօռայ Հրամանագիր չեղտեմ՝ այլ Սահմանադրութիւն , մէկայլը նոյնպէս Սահմանադրութիւն , մէկը կը դռնէ նոյնեաներ , միւսը անիծեալներ : և այլք : Սրբազան Հայրը երեւակայելով որ բանին ծայրը գէշն պիտի երթայ , և ետքը իւր Սրբազնութիւնը Տէրութեան դիմաց պատասխանատու պիտի ըլլայ , նոյն վայրկեանը ուղեց այն տեղէն հեռանալ : բայց ամբողջ սոսկալի ազազակներով , ու մեծ գըղզիւններով չի թողուցին որ իրենց կամքը չի կատարած : դուրս ելէ :

Ամբոխին ազազակներէն ու գըղզիւններէն դպրոցին կողմերը եղող ոստիկանութեան պօրքերը լսելով շտապաւ վազեցին Եկեղեցին , և իրենց մեծին հրամանաւը անոնցմէ մէկ քանին դպրոցը վազեցին ազազակին պատճառն խմանալու համար : Երբ երան հոն , տեսան Սրբազանը մեծ նեղութեան մը մէջ , և իբրեւ Տէրութեան պաշտօնեայ մը ուղեցին զանի պաշտպանել , և խռովութիւնը դադարեցնել :

Սրբազանը զանոնք անսնելով ինք անձամբ չէր հաճեր անոնց հոն կենալը , բայց իրենք « մեր պարտաւորութիւնն է » ըսելով կայնեցան :

Ուստի Սրբազանը անոնց ներկայութեամբ ուղեց Տէրութեան հրամանագիրը կարդալ , բայց ի՞նչ հրամանագիր , ահա խռովեալ բազմութիւնը հոն կայնած զօրքը հրելով հրմշտկելով դուրս հանեցին :

Ասոր վրայ Յակոբ Սրբազանը ոտք ելաւ որ դուրս ելէ , բայց թող տուո՞ղն ով է :

Մէկ քանի հօգի թեւերէն բռնելով ժողովատեղէն դուրս հանել ուղեցին , բայց անդիէն « Թող մի տանք , Թող մի տանք սա . . . » ձայնները բարձրանալով բազմութեան մէկ մասը անմեղ Ծերունին չորս կողմէն պաշարեցին , անոնք կը քաշէին , ասդիւնները կ'աճապարէին դուրս հա-

նելու , վերջապէս քաշելով քաշկռտելով հրմշտկելով հաղիւ ազատեցին զնի ու ժեղ անձինք այն բազմութեան որ Եկեղեցւոյն սենեակը հասնելով նին անդգայ պառկեցաւ : Ասոր օրը Չայեանը հասնելով պէտք չուր : աները ըրաւ :

Սրբազան Հայրն ալ տեսնելով որ պիտի չի կարենայ խռովեալ ամբոխը հանդարտեցնել , ինքն ալ միւսանգամ ելաւ որ երթայ , և բազմութիւնը ճղքելով քաջաբար մինչև դպրոցին սրահը եկաւ , բայց անկէջ անդին չի կրցաւ երթալ , վասն զի բազմութիւնը թմնը մէկ եղած բուռն զօրութեամբ վրան վազեցին , և թեւերէն բռնեցին , քաշելով , բռնաբաք տարին նորէն զինքը ներս , և նստեցուցին տեղը : Ասոր վրայ խումբ մը զօրք հասնելով ուղեցին ժողովատեղը մտնել ու Սրբազանը դուրս հանել , բայց չի կարողացան . և մէկ քանի (իրենց վկայութեամբ) բուռն ուտելով ետ դարձան : Ալ ասկէ վերջը բարձրաձայն եղած անթիւ վատ զոյցներն , սարսափելի հայհոյանքներն ու տրուած անեծքները ընդդէմ Սրբազանին , չեմք կրնար նկարագրել , և ալ հարկ չէ նկարագրել , վասն զի Աստուած երկինքէն տեսաւ Իւր մէկ անմեղ ծառային դէմ եղած այնքան նախատինքներն ու համբերեց , նոյնպէս ըսեց Սրբազան Հայրերնիս իւր ականջով իր անձին վրայօք խօսուած այն հայհոյանքներն , և ՚ի սէր Ազգին ընդունելով վրէժինդիր չեղաւ , ուրեմն պարտ է մեզի ալ որ զանոնք առանց յիշելու անցնիմք :

Այս նկարագրութեան մէջ չեմք կրնար մոռնար յիշելու Մեծարդոյ Ռարուհակ պէյին չէզոքաբար ըրած ջանքերը , թափած քրտինքները խռովութիւնը դադարեցնելու համար , բայց ՚ի դուր : Մէկ միջոցն մըն ալ Գէորգ Եպիսկոպոսը ոտք ելած խաղաղական կերպիւ բաւական ատենաբանութիւններ ըրաւ ալ նէ , սակայն անոգնու եղաւ . « Եթէ , ըսաւ , Պատրիարքնիդ կը ճանչնաք վայրկեան մը լռեցէք » . չէ՞ պատասխանեցին , « Յիսուսի սիրոյն քիչ մը հանդարտեցէք » . դարձեալ չէ՞ , պատասխան . « Հաւատքի և Եկեղեցւոյ անկաճութիւնն ալ չէք ըներ » . չէ՞ չէ՞ պատասխան : « Հապա՞ » . միմիայն Սահմանադրութեան սէրը կրնայ զմեզ լռեցնել , ուստի եթէ որ կուզէք լռենք , իսկոյն Սրբազանը մէկ քանի երաշխաւորութիւններով Սահմանադրութիւնը նորէն ընդունելուն և ՚ի դուրձ զնեւուն

վերը բացատրեցինք. երկրորդն ալ սա է որ՝ դուրսէն լսողները եւել պակաս բան չի խօսին՝ այս խռովութեան պատճառ սա նա է ըսելներով։ Քանզի այս բաները կատարուած ժամանակ ամենեւին իրենց դէմ կեցող մը չի կար, ինչ որ ըրին, իրենք իրենց գլխուն ըրին. և ինչ ալ որ եղաւ՝ իրենց ուսումնականութեան, խոհմասինեան ու լսողութեան հետեւանքներն էր։

Մէջերնին որքո՞ւ, որչա՞յ, անպա՞յ, համա՞ ճամա՞լ ու խառնուա՞յ մարդիկներ չի կային։ Խորհրդէ՞ր, խառնութեա՞յ, խառնութեա՞յ և երբեք-դեռ Նիկեոյեցականներ հոն տեղ ներկայ չէին։ Արքայապետ իրենց այն խումբին մէջ ընդգրկեցին և անոնք չէ հասած մարդ՝ այլ տղայ մը անգամ չըլլալով, բաց ի մէկէն բալորն ալ ընդգրկեց և համար 3—4 հարիւր (14 տարեկանէն մինչև 28 տարեկան) Երիտաւարդներ էին։ Յիրաւի կային հոն խելահաս և տարւոք մարդիկ, բայց անոնք ալ իրենք իրենց անկանոնութիւն և Երեմիայի երուն կարգը չանցընելով անոնց մէջէն որոշուեցան։

Բսել կըլլայ թէ՛ այն օրուան հաւաքուած խումբին մէջ օտար մարդիկ և կարծիք չըլլալով նոյն օրը հոն տեղ ինչ որ եղաւ ու գործուեցաւ՝ (բայ ի կոտորուած ապակիներէն և աթոռներէն) առանց մէկ կողմ դպչելու, ուղղակի և առանձնակի այն խումբին աշխարհիւր կը վերաբերի, և ոչ Ազգին որքո՞ւ և անպա՞յ մէկ անհատին։ Այս ասանկ ըլլալով կեցցեն ուրեմն, և ուղղածնուն չափ կեցցեն այն՝ Ազգին մէջ իսկ հաստատուած գլուխ հանդիսացողներ, Երուսաղէմի Ամբը բարեկարգելու եղբայրներ, և այլն, և այլն։

— Մինչդեռ մեր այս նկարագրութիւնը մասնաւոր տակ տարւելու վրայ էր, յանկարծ Մեղու—Միլնատին մէյմէկ թերթեր հրատարակելով անոնց մէջ սոյն օրուան անցքին վրայօք իբր պատմութիւններ ըրած են Բայց ի՞նչ պատմութիւն։ Բայց մեզ շատ լաւ կըլլար, որ գոնէ այս մասին պատմանէին, որովհետեւ նախ իրենք հոն չէին. (զի չարչին բանի գործի զբաղեալ էին), երկրորդ իրենց կողմններէն եղելութեան խռովութիւնը պատմելու կարողացող մէկը գտնել պիտի չի կարենային, քառ օրում մեր կարծեօքը այն օրուան եղածներէն մինչ անգամ անոնք լուր մը պիտի չունենային. և ասոր ալ պատճառ ու բովհետեւ անոնց բարիութեան կիրքը՝ այն առաւօտուն վող քաջ եղած (Մեղու—Միլնատի) երկու Յայտարարութիւններէն չափազանց կատաղելով իրենց բոլոր ինքնատիկութիւնը նոյն օրը նոյն տեղ կորստուած ըլլալը այն աննշան գործերէն յայտնի կերէր։ Ար ինչպէս մեր ըրած նկարագրութեան համառօտութիւնն անգամ, ըսածնիս կ'ապացուցանէ. որոնք հանդարտ ոգւով մը աչօք տեսնուած, ականջօք լսուած բաներ ըլլալուն ստուգութիւնը անկասկածելի են։

Եւ ահա ասանկ նաեւ՝ ասոնցմով Մեղու—

Միլնատիի գրածներուն, ՍՈՒՏ, ԽԵՐԴԻՆՍ, և միայն յետին կողմնակցութեան վաղիկէ մը առաջ եկած բաներ ըլլալուն ալ ամենեւին տարակոյս չի կայ ու չի կայ։

Ըլլալով ատոնց գրածներուն ալ ուղղող հաւատայ որ արդէն այս բանիս վրայօք ըսելիքնիս Օգոստոս 21 թուով հանած Յաւելուածնու մէջ մէքանի խօսքով վաւաբար ըսեր և վերջապաներ ենք, ուստի այսուհետեւ հարկ չի որ ամենանգամ մեն մէկ բառին վրայ կեցած սովաւ սովաւ պօռանք։ Ուրիշ անգամուան խօսած սովաւ տերնուն, ըրած խարդախութիւններնուն վրայ վստահ էին համարելով թէ՛ կրնան մէկը հաւտացնել միւսը խաբել, իսկ այս անգամ կարծեմք իրենք ալ իրենց կէտ գրած այդ սովաւներուն վրայ զարմացան, և դեռ ուրիշները չի խաբուած, նախ իրենք խարուեցան։

Յուշալի վեճակ։

Ինչ և իցէ ասոնք մէկզի գնելով, այս անգամուան գրութիւններնուն մէջ տեսնուած ամենէն զարմանալի սա մէկ բանին վրայ միայն դիտողութիւն ընեմք, այսինքն վերոյիշեալ աղէտայի օրուան յամենայնի ապօրինաւոր ժողովին մէջ մեր Վեճակապատիւ Սրբապան Տօրմէն բռնի և ստիպմամբ առնուած ստորագրութիւնը իբր վստեղութիւն բան մը համարելով, երբ հրատարակեց են։ (Կարծենք Մեճմուլայի Մեծարդոյիս բազիրն ալ անոնցմէ առնելով իւր Երեմիայի օրուան Բուրնամէին մէջ գրեր էր. Մեծ զարմանք)։

Բայց իրենք ալ տգիտաբար կը հաստատեն մանաւանդ Մեղուն, թէ՛ այս ստորագրութիւնը բռնի էր, որ «ինչպէս Մելիմ բաշային ներկայութեամբ անգամ մը աւրուեցաւ այն ստորագրութիւնը կըսէ, (ինչո՞ւ, հապա բռնի էր), իսկ ետքէն ժողովուրդը նորէն գնել տուաւ. (Ի՞նչպէս. Դարձեալ բռնութեամբ)»։ Իսկ և սորվին թող բոլոր աշխարհի իրաւագէտ մարդիկ իրենց զխաւարներէն ստորագրութիւն առնելուն ճամբան։ Մանաւանդ թող լսէ Քուռիէ ա'Օւիանին արդարաւստ խաբարիքը, իր պաշտպանած կողմին կէտէն վարմունքները։

Երգարեւ պիտի լսէ աշխարհ ասանկ կատարուած վատութիւն մը, և ցաւալի է ըսելն թէ՛ մինչև ցլիքը աշխարհի՛ չայոյ պատմութեան մէջ անջնջելի իշատակութիւն պիտի ըլլայ այս։ Ողբալի՛ և միանգամայն աղետալի պատմութիւն։ Մենք այժմիկ (ըստ պարագայից նայելով) այսքանէն աւելի բանք չենք ըսեր, միանգամայն գործը արդարութեան կշռայն մէկ կողմը գնելով։

Խմբագիր—Տնօրէն
Մ. Գ. ՏԵՅԻՐՄԵՆՅԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ռ. Բ. ԲԻՐՔՅԱՆ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ ՁԻՆՆԱՆՃԵԼԱՐ